

NDEKỌ NA NDESA N'EDEMEDE IGBO DỊ KA O SI METỤTA *UCHE BỤ AHỊA*

Si n'aka

Pauline C. Nwizu
School of General Studies, Alvan Ikoku Federal College of
Education, Owerri.
+2348037023263,
paulinecnwizu@gmail.com

Na

Onyemaechi Chinyere B.
Department of Linguistics and Nigerian Languages,
Alvan Ikoku Federal College of Education, Owerri.
+2348037929530

Ụmịedemede

Nka kwesiri omumu n'asusu Igbo bu nka onunu, nka okwukwu, nka ogugu na nka odide. Ndekọ na ndesa dabara na nka odide. o bu ezi okwu n'asusu na-ete eto dika ihe na-eku ume. Otuto a o na-eto na-eweta mgbanwe n'omumu ya, o kachasi n'odide ya. Onye guru akwukwo Igbo e dere n'afọ 1970 laa azu, nke e dere n'oge 1990 ha, nakwa nke e dere ugbu a ga-ahu na e nweela nnukwu ihe di icha tumadi n'otografị na echiche. Otu aka ahu, onye na-agu akwukwo n'oge ugbu a leruo anya, o ga-ahu na e nwere otutu uzo di icha icha ndi ode si ahazi, edeputa mkpuru okwu ndi echiche abuo ma o bu karia mejuputara. Omuma atu ulo akwukwo, ugbo mmiri, ola edo, ma o bu, tinyere ndi ozo. Onye o bula na-edo Igbo otu o siri masi ya. ufodu ndi okacha mara si na a ga-edeko otu mkpuru

okwu nwere echichi abụọ ma ọ bụ karịa ọñụ dị ka ụlọakwụkwọ, ụmụ nwaanyị , Ma ọ bụ dgz ebe ndị ọzọ kwenyere na a ga-edesa ha edesa. ọñodụ dị otu a kpalitere ndorọ ndorọ n'etiti otu abụọ ndị a (ndị ndekọ na ndị ndesa). Ndorọ ndorọ a adoghachila ọmumụ na nkuzi asụsụ Igbo azụ n'ihì na ndị na-amụ asụsụ Igbo amaghizi nke ha na-agbaso agbaso. Ha guo akwụkwọ nke a, ha hụ ndeko, ha agụo nke ọzọ, ha ahụ ndesa. otutu oge ka ha na-ahụkwa ndeko na ndesa n'otu akwụkwọ ebe a gwakoro ha ọñụ. ọ bụ ọñodụ dị etu a kpalitere echiche nchọcha a iji mee ka usoro odide Igbo buru otu. Usoro anyị si mee nchọcha a bụ nkowa. A tulerere otu akwụkwọ abụ a kporo *Uche Bu Ahia* nke Ikeokwu na Onyejekwe dere iji kowaa ihe anyị na-ekwu. Anyị chọputara na ndị ode abụọ a gwakotara ọñodụ ndekọ na ndesa ọñụ n'edere ede ha, nke mere na anyị agaghị asị na ha kwadoro ndekọ ma ọ bụ ndesa site n'akwụkwọ abụ ha kporo *Uche Bu Ahia* nke anyị tulerere. Anyị nyekwara ntuzi aka ka ndị otu abụọ a na ndị ọzọ asụsụ Igbo na-amasị bjakota ọñụ ka e nwee mkpebi ụzọ a ga-esi na-eke okwu ndị a, ka odide asụsụ Igbo buru otu. Anyị nyekwere ntuzi aka na tupu emee nke a, ka ndị na-eke Igbo ugbo a jiri otu aka na-eke ya, ya bụ ọ buru na i igbaso usoro ndekọ, dewaruo ya n'isi, ya burukwanu ndesa, ya ruo n'isi, ka odide asụsụ Igbo ghara ibu egwu agwara ugwa. Nchọcha a ga-enyere mwulite otuto odide asụsụ Igbo aka, ma mekwaa ka agumagu n'asụsụ Igbo bawanye.

Mkpelite

Nka Odide Asụsụ bụ otu n'ihe ndị dị mkpa na mmụta asụsụ ọ bụla. Onye ọ bụla mutara nke a enweela ike ikwu na otutu ihe ndị a choro gbasara asụsụ ezuola oke. ogugu na odide bụ ụmụ nne n'ịmụta asụsụ. Ha abụọ nwekwara ndiche n'ihì na ọ bughị oge niile ka a na-eke asụsụ etu e si asụ ya. Asụsụ ọ bụla nwere iwu izugbe na-echekwa etu a ga-esi ede ya ede. Dị ka ọmumaatu; n'asụsụ Igbo, okwu a bụ /na/ na-arụ otutu ọrụ nke na e nwere iwu na-echekwa etu a ga-esi dee ya oge ọ na-arụ ọrụ

dị iche iche n'ahiriokwu. Anyị na-ahụkwa na ụmụ akwụkwọ na-enwe nsogbu ide asụsụ ha anaghị asụtanwu nke oma.

N'oge gboo nka odide gbadoro ụkwu na nghota. ọ bu nke a mere e ji ewere eserese dị iche iche na-egosi ihe e bu n'uche. Ma na nke ogbara ọhụrụ, odide na-agbado ụkwu na ụda dị iche iche. N'oge gboo nka odide bu ihe e ji akporo ihe n'obodo dị iche iche. Iji maa atụ, n'obodo di ka Egypt e kwenyere na nka odide sitere n'aka chi a na-akpo Thoth (Dwty in Egyptian) Agbedo (2015:16a) Dika Agbedo si kwuo a hutura mmuo di ka Chi edemede na akomako tinyere chi choputara ka e si agu awa (kalenda) nakwa nka na uzu.

Igbo di ka asusu nwere olumba di iche iche mejuputara ya enwela oke ndoro ndoro n'uzo ka mma e kwesiri iji dee ya. Ebe ufodu mmadu di ka Mba na ndi otu ya kwenyere na a ga-edesa okwu Igbo edesa, ndi otu Emenanjo kwenyere na ndeko ka mma. Ihe kpatara nke a bu na e nwere ezigbo ndiche n'uzo mba Igbo di iche iche na- asu asusu Igbo. Onodu di otu a adolala otuto na oganihu asusu Igboazu ebe o di ukwu. O na-ebutere umu akwukwo amaghi nke a na-eso eso.

O bu amaghi ebe a kwu akwu di otu a tinyere ndoghachi azu a o na-ebutere omumu na nkuzi asusu Igbo ka ndi nchocha ji choo ileba anya n'isiokwu a bu Ndeko na asusu n'Igbo. Anyi ga-eleba anya n'akwukwo agumagu Igbo a kporo Uche Bu Ahia nke sitere n'aka okammuta Ikeokwu na Onyejekwe lebamie anya n'akwukwo, ka a choputa ma ndi ode, ha gbasoro usoro ndeko ma o bu usoro ndesa, ma ha gwakoritara ha onu. A turu anya na ihe ndi a choputara ga-enye ndi na-edede Igbo aka ima ma o bu ndeko ma o bu ndesa ka mma. O ga-enye aka iwulite ihe gbasara odide asusu Igbo.

Ntuleghari agumagu ufodu n'Isiokwu:

otutu ndi okammuta na lingwistik na asusu Igbo edeela otutu ihe banyere isiokwu a. Mbah na Mbah (2009:24-31) na nchoputa ha gbasaturu isiokwu kwara na nkeji ahiri ma o bu ahiri ndabe n'Igbo di otutu, nke na udi o o bula n'ime ha nwere

nwube jikọtara ha ọnụ n'ụtopasụsụ Igbo. ọzọkwa, sayensi asụsụ tumadụ uto-asụsụ na-ahụ na e nwere usoro e ji ede asụsụ, gbara ịdị na-edegheri asụsụ edegheri. Ha kwukwara na asụsụ ọ bụla nwere ụzọ o si ahazie onwe ya iji wube echiche ka ndi nwe ya si ahụta ya. Otu ndi si hụta ụwa na-apụta ihe n'asụsụ ha. ọ bughị ma edekoro okwu ọnụ ma e desara okwu edesa, ihe na-eziputa echiche n'asụsụ Igbo bụ otu e si kpoputa okwu nke di iche n'asụsụ Bekee. Mbah na Mbah (2009) kwadoro echichie, wee gbakwunyere na- asi, na Igbo na-eme okwu nkowa nke kpataara na oge ụfodu, otu okwu na Bekee nwere ike ibu ahiri ma ọ bu nkeji ahiri okwu n'Igbo.

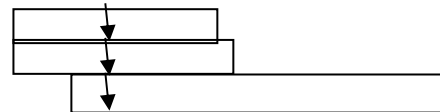
Ya mere Ezema (2012:18) jiri kwuo na o nwere ike buru ihe a kpataara ụfodu ji ada asụsụ Bekee nke ukwu n'ule di iche iche. Na ha na-ewere etu ha si ntu mkpoputa okwu dee ha n'ule n'agbanyeghi na otutu oge uda asụsụ Bekee na-adiwaga iche n'etu e si ede ha n'akwukwo. O kwuru na anutaghi mkpoputa nke oma na-eme ha ji edehie okwu Bekee. E tinye onodu di otu a n'asụsụ Igbo, anyi ga-ahu na ọ bukwa otu ihe ahụ: anutaghi mkpoputa okwu nke oma na-eme ka edehie okwu.

Onye mutara akpomakpo Igbo ga-amata na asụsụ di iche iche nwere myiri na ndiche n'uda ha, ebe ọ bu ihe ndi a niile ka a na-akuzi na ha. ọ bu nke a mere e ji agba mbọ ka a hu na onye ọ bula ga-akuzi asụsụ ọ bula ga-enwe nghota akpomakpo. Onye ahụ ga-amata myiri na ndiche di na nka asụsụ anọ gbasara mmuta asụsụ ọ bula.

N'otu aka ahụ, Uba-Mgbemena (1981) kowara mkpa ọ di ichoputa otutu ụzọ e nwere ike iji mee ka asụsụ too, ọ kowara na e meela ihe a huru anya iji kwalite otografi Igbo. Di ka ima atu ihe gbasara ngosiputa mkpuru edemede, akara udaolu na ihe ndi ozo, e nweela ihe ndi bu nkwekorita ohanaeze. Ma na-agbanyeghi nke a, e nwere ihe ndi ozo di ka otografi, nsupe na nsirimbe bukwa ihe ndi a choputabeghi nkwekorita na ha di ka ndi na-asu asụsụ Igbo di ka asụsụ tosiri ima.

O gosiputara otu n'ihe ndị a dị ka ihe ndị odee na ọgụụ asụsụ Igbo ga-eji mere mgbakwasị ụkwụ. ọmụmaatụ, etu a ga-esi ziputa mkpuru okwu Igbo ma ọ bụ ụda ndị ga-egosiputa mkpuru okwu Igbo. ọ kọwara na mkpuru okwu Igbo bụ ihe na-egosiputa echiche.

Echiche ọdịdị
Ngosiputa
Ekwurụnọ na-egosiputa echiche

ọdịmara na-egosiputa mkpuru okwu e kwuputara n'ọnu

Ngosiputa Njikoro Mkpuru okwu na ihe Na-egosiputa ya

Ebe ihe na-egosiputa mkpuru okwu na-eziputakwa echiche nke bụ otu ihe kacha mkpa maka mmekorita, ọ dị mkpa ikwuputa mgbaso usoro sayensị asụsụ igosiputa ezigbo nnọchi anya mkpuru echiche n'odide na nghota asụsụ.

Ndekọ na Ndesa

Arumumuka banyere ndekọ na ndesa malitere ọhụrụ n'etiti ndị ọkachamara n'asụsụ Igbo. N'ihia ya, enwebeghi otutu ihe ederela banyere ya. Otu o sịla di, anyi ga-eleba anya n'isi okwu ndi a;

1. Ndeputa mkpuru okwu site n'usoro ndesa.
2. Nkwenye na ndeko.
3. Ndeputa mkpuru okwu site n'usoro okwu.
4. Usoro nsi n'aha mmee/ omee/ nnara dgz.
5. Ngwaa nju na omeka ngwaa

Ndeputa Mkpuru okwu site n'usoro Ndesa

Mbah na Mbah (2009) na ndi otu ha na-akwado ndesa. Nke a putara na ebe e nwere mkpuru okwu abuo ma o bu karija, a ga-edo ha n'usoro n'usoro. ọmụmaatụ
anya + anwu → anya anwu

afụ + ọnu → afụ ọnu
umụ + aka umụ aka

Iji usoro a egosiputa ọtografi, anabatabeghi nkwenye ọhaneze ndi kwenyere na nke a ga-egbochi echiche ma ọ bu nghota. Nke abuo, ọ na-ebute nsogbu n'ogugu ihe, site n'uzo di etu a, mebie nghota.

Ugonna (1978) gosiputara nsogbu udi ọtografi nsupe a na-ebute. O gosiputara echiche ya n'uzo di etu a:

Ndesa n'uzo di etu a ga-ebute
nsogbu di iche iche na nghota
onye na-agu ihe e dere n'Igbo
ga-enwe. Obi onye ogugu ga-
agba mbọ ijikota anya na
anwu iji mata na ihe a na-
ekwu bu maka anyanwu
mana edeko ha onu di ka otu
mkpuru okwu ma ọ bu
mkpuru echiche, agaghi enwe
nsogbu. (p4)

Iji gosiputakwuo echiche ya, Mba Mgbemena mere ka a matakwuo n'Ugonna na asusu Igbo di ka asusu Afrika ndi ozo na-anabata mgbakwunye agaghi abu asusu ga-eto eto buru asusu sayensi, burukwa asusu ga-enwe ike nabata ihe ndi di n'usoro ntumaka na usoro nsirihu uwa. Uba soro Ugonna kwenye na nke a.

Mbah na Mbah (2014) jiri okwu ndia ruo oru n'ebe di iche iche n'ime akwukwo Atutu Amumamu Asusu. Nke a bu iji gosi n'uzo a huru anya nkwenye ha na ndesa okwu Igbo na-eme edere ede mma ma dikwa mfe ogugu.

ndi nkuzi (p vi)
ndi ogbo anyi (p vi)
ndi isi ngalaba amumamu asusu
mmebe okwu
mkpuru okwu
udi uda olu Igbo

usoro okwu
mkpọ aha
aha aka
aha izugbe
ahiri okwu
ogbara ohuhu
Atutu uto asusu
Mbu-uzo
Usoro okwu
Mkpuru uda
Ala Igbo
ulo elu
ma o bu
Onye oru Bekee, Ndi oru Bekee
udi uda, olu Igbo

Ihe ndi a sigasi n'akwukwo anyi ruturu aka gosiri na Mbah na Mbah kwenyere n'otu nsupe ndesa.

Nkwenye na Ndekọ

Uba-Mgbemena (1981:5) na ndi ozo kwuputasi uru ga-esi na ndekota onu aputa. o siri site n'idekota onu a, echiche abuo ma o bu mkpuru okwu abuo jikotara onu gosiputara otu ihe ka e nwere ike gosiputa n'udi a:

onū + ụzọ	→	onuzo
ume + ànì		umeani
umù + azị		umuzazi
obì + oma	→	obioma
nwa + nne		nwanne

ufodu mmadu di ka Uba-Mgbemena chere na usoro a nwere uru di ichie ichie:

- i) o ga-eme ka Igbo mubaa na mkpuru okwu ma newkwaa ike ikpoptakwu ihe
- ii) o na-egosiputa n'uzo kwu oto, ihe mkpuru okwu na-ekwu maka ya.

- iii) ọ na-eme ka ọgụ ọgụ ọsịisọ maka ihi ọ gaghi enwe nsogbu ijikọta otu mkpuru echiche na ibe ya iji nweta nghota di iche iche mkpuru okwu di iche iche na-egosiputa.

Di ka omuma atu, o nweghi onye Igbo o ga-ara ahụ imata ihe 'onuzo' bu. Na mkpuru okwu a, 'onu+uzo, abughi iji otu mkpuru okwu akowa ibe ya; kama e nwere ike ihu ihe ndi a gbasara sayensi asusu – echiche, mmebe na akpomakpo, ihe ndi a bu ndi nwere ike n'usoro bu igba were kwenye n'ihe njikota mkpuru okwu onwu hoputara di ka otu mkpuru okwu.

Uba-Mgbemena nyere omumaatu uzo di iche iche e nwere ike isi jikota mkpuru okwu wee mebe otu mkpuru okwu.

- i) Site n'usoro echiche njikota na njighari di ka onu na uzo iji nweta onuzo
- ii) Di ka nwepu udaume iji nweta onuzo, omumatu ndi ozo gunyere
- agu + ulo → agulo
- anya + anwu → anyanwu
- iii) Site na mgbanwo usoro akara udaolu
- umu + azu → umuazu
- umu + aka → umuaka

Maka asusu Igbo, usoro mkpuru okwu abuo ma o bu karja, mbunuche ha bu inye otu nghota a na-edede ha di ka otu mkpuru okwu (ndeko) ma o buru na o gbasoro otu a.

Ndeputa Mkpuruokwu site N'usoro Okwu

Uba-Mgbemena kowara nke a site n'ikwuputa usoro ndi a:

- i) Site n'udi njiko aha na aha;
- mmadu + amamihe → mmadu amamihe
- anu + ewu → anu ewu
- anya + mmadu → anya mmadu
- isi + nwata → isi nwata
- ike + chukwu → ike chukwu
- ii) Site na njiko aha na nkowa aha di ka:

anya + ọcha → anya ọcha
 obi + ọma → obi ọma
 obi + ọjọọ → obi ọjọọ
 anya + ukwu → anya ukwu

iii) Mgbe e jiri nkowa aha ọrọ ọrọ nkowa, a ga-edepụta aha ahụ na nkowa aha iche iche

nwoke + ọma → nwoke ọma
 ụlọ + ọma → ụlọ ọma
 efe + ọcha → efe ọcha

iv) Ndekọ aha na ngwaa iji nye aha

egwu + atụ → egwuatụ
 aka + mere → akamere
 ike + agwụ → ikeagwụ

Usoro nsi n'usoro okwu ndị ọzọ bụ ndị a:

afọ + ọrurụ → afọ ọrurụ
 isi + ọwụwa → isi ọwụwa
 ike + ọgwugwu → ike ọgwugwu
 obi + mmapụ → obi mmapụ

Usoro nsi n'aha mmee/omee/nnara/nkebiokwu mbuuzọ

A tūrụ anya na mgbe nke a bụ omee ma ọ bụ mmee, mgbe ọ bụla aha gosiputara ihe ọ na-arụ n'ahiri okwu, a ga-edepụta ya dị ka otu mkpuru okwu

omumaatụ:

ogbu + na + igwe → ogbunaigwe
 nji + ọkụ → njiokụ
 ode + akwukwọ → ode akwukwọ

Ma mgbe e jiri ha tinye n'uzọ na-abughị otu ihe ikowa ibe ya; a na-edesa ya edesa. omumaatụ:

ọñụ mmanya mmadụ, kedụ ụbọchị a ga-anụ nke gi?
 Obi bụ ọrụ ji
 Ibe bụ ori nri

Ngwaa nju na Mmeka ngwaa

omumaatu:

ekwe + ekwe → ekweekwe

ebe + ebe → ebeebe

eri + eri → ~~eri~~erieri

A ga-ahụ na njikoro ha onu ebe a gosiputara aha, n'ihia ya, a ga-edekọ ha onu.

Ndekọ na ndesa di ka o siri metuta umu na nwa

Uba-Mgbemena (1980:12-13) nyere ntuziaka di etu a: mgbe e ji ya egosiputa ndinubara, a ga-edekota ya onu. omumaatu:

Umu nwoke → men

umuka → children

Umu nwaanyi → women

Mgbe o na-egosiputa nleda anya, a ga-edesa ya n'okwu e ji akowa ya na ya: omumaatu:

umu ulo ahụ Obi ruru ala → those humble house children

umu nwoke ahụ b́ara → Those small men came

o kowakwara na onodu ndeko na ndesa 'nwa' nwere nghota ato; ha bu

i) igosiputa otu ihe

ii) iledata otu ihe anya

iii) mmadu amaghị ihe

omumaatu ndi a gosiputara ihe ndi a:

i) nwa nwoke sooso ka o muru → She has only one son

ii) nwa ulo ahụ obi ruru ala → The humble house girl

ii) nwa mmadu amakwaghị ihe o ga-eme → of man does not know what to do

Ihe ndị a dị iche na nkọwa Uba-Mgbemena na ndị ọzọ bụgasi ndị anyị kowatarala ebe a.

Onọdụ Odide Igbo taa dị ka o siri metụta ndekọ na ndesa:

Asụsụ ọ bụla dị ndụ na-enwe usoro a ga-esi na-eke ya. Asụsụ na-eto eto dị ka mmadụ, n'ihị ya, otuto ya dịkwa ka mmadụ anaghị adicha were were. A ga-enweriri otu ogbatauhie ma ọ bụ ihe mkpobi ukwu nke ga-adiri ya.

Dịka Mbah (2016) kwuru oge ọ na-akuziri ndị klassi Ph.D ihe na Mahadum Ebonyi steeti na tupu afọ 1990, na enweghi ndorondoro ọ bụla n'odide Igbo. Arumuka e nwere bụ soso nke otografị. Ihe arumuka a jiri dị bụ ka e weputa usoro Igbo izugbe a ga-eji na-eke asụsụ Igbo n'ihị asụsụ ọ bụla na-enweriri uzọ doro anya a ga-esi ede mkpuru okwu na usoro okwu ya, ka a ghara ihu asụsụ ahụ dị ka asụsụ abụọ nọ n'ime otu, na-abughị olundị.

N'ihị ya, e nwere otu abụọ na-arụ ụka banyere odide usoro okwu Igbo. Otu ndị a bụ (1) ndị otu ndekọ, (2) ndị otu ndesa

Ndị otu ndekọ na-arụ ụka na mgbe niile okwu Igbo putara otu okwu na Bekee, na a ga-edekọ okwu ahụ onụ dị ka otu okwu, na-agbanyeghi ma ọ bụ otu okwu ma ọ bụ kariya mebere mkpuru okwu ahụ. omumaatu: nwanne, nwaanyi, umunne, umuazi, nwanna, dgz.

Nkwenye ha bụ na a ga na-edekọ okwu ndị a edekọ n'ihị ha putara otu okwu na Bekee. Ha kwenyekwara n'okwu ndị gbasara ewumewu dị ka ugbo ala, ugbo elu, ugbo oloko, ugbo mmiri, ugbo amara, na a ga-edekọ ha onụ dị ka ugboala, ugboelu, ugbooloko, ugbo mmiri, ugbo amara. Otu aka ahụ kwa ka ọ dị n'okwu ndị gbasara ulọ dị ka ulọ akwukwo, ulọ ụka, ulọ mkpue, ulọ ahia, ulọ ikpe, ulọ mkporo, ulọ akụ dgz. Ha kwuru na a ga-edekọ ha onụ dị ka otu mkpuru okwu. Ha aburuzie uloakwukwo, ulokwu, uloikpe, uloahia, ulomkporo, dgz. Ha kwenyekwara na okwu ndị ọzọ ndị metutara 'oyọ', okwu dị ka

ma ọ bu, ọ bula, na a ga-edekokwa ha ọnu. ọmụmaatụ Ma ọ bu , ọ bula .

N'aka nke ọzọ, ndị otu ndesa na-arụ ụka si obodo ọ bula nakwa agbụrụ ọ bula nwere etu ha si ahụta ụwa. Etu ha si ahụta ụwa na-apụta ihe n'etu ha si ede asụsụ ha n'ihì na asụsụ bụ ngwa ha ji egosi nsirihụ ụwa ha (Mbah 2016). Ndị otu a na-akọwa na ọ bughị etu ndị Bekee si ahụta Igbo ka ndị Igbo si ahụta ya, n'ihì nke a, e kwesighị isi na Bekee edewe Igbo, ma ọ bụ site n'Igbo dewe nke ọzọ. Na nkwebi okwu ha, ha mere mkpebi na usoro odide Igbo ga-abụ etu e si kpọọ ya, ya bụ 'ndesa'. Ha kwukwara na ụfọdụ okwu ndị otu ndekọ na-edekọ ọnu n'Igbo apụtaghị otu okwu na Bekee dị ka ha siri rụọ ụka ha. A biakwanụ n'okwu metụtara ezi na ụlọ, ndị otu ndesa na-akọwa na ka ndị Igbo si ahụ ezi na ụlọ abughị ka ndị Bekee si ahụ ya. ọmụmaatụ; Nwanne ma ọ bụ nwanna putara nwa nne ji ya na onye na-ekwu okwu, ebe nwanna putara onye ya na onye ọzọ si n'otu nna. Ha nwere ike ghara isi n'otu nne (Mbah 2016) Nkọwa ya bụ nne ma ọ bụ nna kpe azụ n'ewumewu nke a na-akọwa, n'ihì na ọ na-akọwa ụdị nwa a na-ekwu maka ya. Ihe nke a putara bụ na okwu ndị ahụ bụ aha nkọwa. Ya bụ mkpọaha na-akọwa mkpọaha ọzọ. Nke a putara na e nweghị asụsụ na-edekọ mkpọaha na nkọwaaha ọnu. Ekwesighị idekọ ha ọnu n'ihì ha putara otu ihe n'asụsụ Bekee.

A biakwa n'okwu metụtara ụgbọ, ndị Igbo na-ahụta ha dị ka ihe ọ bula na-ebu mmadụ ma ọ bụ ibu/ngwo ngwo. ụgbọ ndị dị iche iche nke okwu na-esote ha na-akọwata. ọmụmaatụ ụgbọ elu, ụgbọ ala, ụgbọ mmiri, ụgbọ oloko, dgz ekwesighị idekọ ha ọnu.

A biakwa ọzọ n'ihe gbasara ụlọ na okwu na-esote ya, ndị otu ndesa na-arụkwa ụka na ụlọ akwụkwọ apụtaghị 'school' nke ụlọ ụka na-apụta 'church'. Ha na-asị na ụlọ akwụkwọ putara 'school building' ebe ụlọ ụka putara 'church building' (Mbah 2016). Ha na-ekwukwa na ọ bughị mgbe ọ bula e bu 'school' n'obi ka ụlọ na-esote ya, dị ka; ọ na-aga akwụkwọ

mgbede/akwukwọ ututu/akwukwọ arutu agutu. N’ihi ya agaghị edekọ ụlọ akwukwọ, ụlọ ọgwụ, dgz ọnu.

Chọputa ndị iche dị n’ahiriokwu ndị a

- a) Ada na-aga akwukwọ
- b) Ada na-aga ụlọ akwukwọ
- ch) Okoro na-aga ụka
- d) Okoro na-aga ụlọ ụka

A tugharia ahiri okwu ndị a na Bekee; a ga-achọputa na ụlọ akwukwọ apụtaghị ‘school’ ka ụlọ ụka ji aputa ‘church’, n’ihi ya, ha ekwesighi idekọ ọnu.

‘ma ọ bu’

Ndị otu ndesa kwusiri ike na ‘ma ọ bu’ ekwesighi ibụ otu mkpuru okwu; ya bu agaghị edekọ ha ọnu etu a ‘**Ma ọ bu**’ ‘ma ọ bu’ nwere ọyọ okwu ndị ọzọ ya na ha na-agakọ. Ha gunyere ‘ma m bu’, ‘ma anyi bu’, ma unu bu’, ‘ma ha bu’, ‘ka ọ bu’, dgz. ọ bụrụ na edekọ ‘ma ọ bu’ ọnu; ihe ọ putara bu na okwu ndị a ha na ya na-aruko, a ga-edekokwa ha ọnu. Mana ọ dighi etu ahụ na mkpebi otu ndesa. Etu ahụ ka ọ dịkwa **ọ bula, nke a, ndị a, ihe a** dgz. A na-edesa ha edesa, ha abughị otu okwu.

Ụfọdụ okwu ndị ọzọ e nwere ike idesa edesa di ka e siri hu ha n’akwukwọ nke ndị na-ahụ maka asụsụ Igbo (Recommendation of the Standardization Committee on the Igbo Language)

- Oje ozi (messenger)
- ogba mgbà (wrestler)
- orụ orụ (farmer)
- okwa nka osisi (carpenter)
- ogu egwu (singer)
- Isi ewu (goat head)
- Anụ ezi (pork)
- Oke ala (boundary)
- Aka nri (right hand)
- Aka ekpe (left hand)

Ezi ihe (right/good thing)
Ndi nkuzi (teachers)
Ndi ikom (men)
Ndi inyom (women)
Ndi ọrịa (patients)
ọsọ ọsọ (quickly)
Ngwa ngwa (hurriedly)

Ndekọ na Ndesa n'Uche Bu Ahia:

Uche Bu Ahia bu akwukwọ jikọtara abụ dị iche iche nke Ikeokwu Enyinnaya na Onyejekwe May dere. Dị ka isiokwu nchọcha a siri dị, anyị rụtukwara akwukwọ a *aka* iji wepụta ihe ole na ole si na ya iji mara ebe ha kwụ banyere ndekọ na ndesa. ọmụmaatụ:

ka ọ bu agarachaerughị (p2)

umụ nnunụ (p4)

onye ndu (p4)

isi ụlọ (p4)

mkpụrụ osisi (p4)

atọmuntị (p4)

ụlọogwu (p4)

ukwu mmụọ (p4)

nchemmiri ụlọ (p5)

ncheanwu ama 9p5)

akaebe (p5)

ọrụubi (p6)

mkpụrụubi (p6)

onye ọma (p5)

onye ọjọọ (p5)

onye ukwu (p5)

onye nta (p5)

ọkammuta mpuriche (p7)

olileanya (p7)

okpueze (p7)

ta a (7)

mkpuruokwu (p8)	
mkpuru edemede (p8)	
uto asusu (p8)	
aka ebe (p8)	
umuzi (p8)	
akaraugo (p8)	
o bula (p10)	
mmunso (p10)	
mkpuruaka (p10)	
onye oruubi (p12)	
o bula (p7)	
Mkpuru aka (p7)	
Nwere onwe (p123)	
Akumaakubi (12)	
osiiso, osiiso	
Ozioma (p28)	
Mkpuruobi (p28)	ole na ole (p29)
Anyu ukwu	onye o bula (p 30)
Mkpuruaka (p15)	iheoma (p32)
ezinaulo (p14)	Ma o bu (p32)
anya isi (p 15)	ntabianya (41)
anyaukwu (p 17)	ugbommiri (p23)
o bula (p17)	o dika (p33)
akwukwo Nso (p29)	o bu gi (p40)
ntachioji (p31)	o bu sososo chukwu
o bukwa (p20)	Ma o bu nke oso (p46)
chi-ukwu (p21)	ndi ochichi Naijiria (p26)
imerime (p22)	uloogwu (p47)
ndiochichi (p 25)	ugbommiri (p23)
o bu akaraaka (p50)	ezinaulo (p53) n'owuweubi
(p23)	
ugbua (p59)	akumaakubi (p124)
o bula (p63)	mmanu anu (p125)
oge o bula n'uzo	onye nkuzi (p125)
ndi isi obodo mba oji (p100)	egbe igwe (p99)

ọ bụ na e nweghị (p102)	Onye nkuzi (p125)
onye ụlọ anyị	okporouzo (126)
ụmụ Agbugho anyi (p109)	ụmụ nwaanyị (p109)
Ụmụ nwaanyị bil'ishi ahia	mmamma (p110)
ndinkuzi (p126)	umuka isike (p101)
n'ijeri n'ijeri (p102)	n'anyim n'anyim
(102)	

Nsekesi site n'ufodu ihe ndi a huru n'akwukwo e nyere maka isiokwu

Anyi leruo anya nke oma, anyi ga-ahu na site n'ihe ndi odee di iche iche anyi ruturu aka, anyi ga-ahu na e nwere echiche di iche iche gbasara ndeko na ndesa. O doro anya na ndi ndoro ndoro a, nwere mbunuche nke onye o bua n'ime ha bu. Site na choputa anyi, anyi huru na ndi odee abuo a dere akwukwo anyi tulere gbara egwu agwara ugwa n'ihe gbasara ndeko na ndesa. Ha jitu ndeko detu ufodu, ha jitukwa ndesa piachie. Nke a gosiri na-enweghi ebe ha kwu akwu; ebe a na-ekwu na ebe onye jiri bido, ya jiri ya deruo n'isi.

Nchikota na Mmechi

Na nchikota, asusu o bua nwere uzọ nkwekorita ha si edegasi asusu ha di iche iche. Anyi choputara na ufodu ndi mmadu maara asusu Bekee nke oma, na-ewere ihe ndi di n'asusu ahu, ewefete n'asusu Igbo. Etu e si ede asusu Bekee di iche n'etu e si ede asusu Igbo'. N'asusu Bekee, ihe uda dara di iche n'ihe a na-edede, mana n'asusu Igbo, ihe uda dara bu ihe a na-edede. Nke a mere na nsupe, Igbo ga-adabanye n'ihe ndi Igbo nwe asusu na-ekwu na etu ha si ekwu ya.

Ihe gbasara nsupe Igbo bu ihe ndi oka nkuzi, oka mmuta na dike mmuta na ndi ozọ ihe gbasara mmuta Igbo di n'aka; ga-ezuko nwee mkpebi na nkwekorita gbasara nsupe Igbo. o buru na e meghi nke a, otutu na oganiihu asusu Igbo ga-enwe ihe mkpobi ukwu. Ma ka a na-eme mkpebi a, ka anyi na-

adụ onye ọ bụla na-eji asụsụ Igbo arụ ọrụ n'ụzọ ọ bụla ka ha hie aka n'anya maka nsupe ha maka iduhie ndị na-eto eto n'asụsụ Igbo ụzọ. Enwee ebe onye kwụ ka ọ kwusie ike ebe ahụ, ghara ime onye jiri ndekọ bido, o were ndesa mechie di ka anyị huru n'akwukwọ nlere anya anyị. Anyị makwa na ode nwere ikikere ijigharị mkpuru okwu ma ọ bu ahiri okwu ya, ma na nke a diwagara onwe ya ichie. Ya bu anyị na-ayo ndi oka nkuzi na ndi oka mmuta n'asusụ Igbo ka ha zukoo weputara anyi nke ka mma a ga-eji na-e-de asusụ Igbo ka ọ buru otu udi ebe ọ bula e welitere akwukwọ Igbo.

Akwukwọ Ndị A Rụturu Aka

- Agbedo, C.U (2015). *General linguistics. Historical and Contemporary Perspectives*. Nsukka: KUMEC. Ntaeshe Press Inc.
- Emenanjo, E.N. (1996). *Nsupu Igbo: A Guide to Igbo spelling*. Aba: national Institute for Nigerian languages.
- Ezema, T.O. (2012). *Nkuziuda Asusụ Igbo*. Kontagora: Unique Press.
- Ikeokwu, E.S & Onyejekwe, M.C. (2009). *Uche bu Ahia*. Enugu: Format Publishers.
- Mbah, B.M na Mbah, E.E. (2009) *Ndezi Igbo: Myi Emetu Di Ka Ntu*. Na *Jonal Mmuta Igbo*. 4, 1 PP 24-31
- Mbah, B.M. and Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusụ*. Nsukka, University of Nigeria Press.
- Mbah, B.M. (2016). Lecture note delivered to Ph.D class at Ebonyi State University Abakiliki
- Palmer, F.R. (1976). *Semantics: A new outline*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Uba-Mgbemena (1981) *Towards Orthography In Igbo Concept Representation: Staff Seminar Paper*, Dept of Linguistics, African and Asian Studies University of Lagos.

Ugonna, N. (1978). Igbo Standardization in Lagos. Notes and
Records. A publication of the faculty of Arts, University
of Lagos.